

ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Л. В. Заглинська, О. І. Лукомська

Визначено значення економічної освіти в розвитку учнівської молоді: інтелектуальних здібностей, здатності до інновацій, творчого вирішення проблем, готовності до сучасної ринкової економіки. Визначено роль і місце економіки як навчальної дисципліни в навчальному процесі шкіл на кожному етапі; здійснено періодизацію становлення та розвитку шкільної економічної освіти в Україні. Проаналізовано нормативні документи та навчально-методичне забезпечення викладання економіки в закладах загальної середньої освіти, що мають економічний та інші профілі навчання.

Ключові слова: економічна освіта, профільне навчання, економічний профіль, навчальний план, навчальна програма, економіка, реформування.

Zaglynska Liubov, Lukomska Oksana. Genesis and Current Problems of Economic Education in Ukraine

The importance of economic education in the development of student youth is determined: intellectual abilities, ability to innovate, creative problem solving, readiness for modern market economy. The role and place of economics as an educational discipline in the educational process of schools at each stage is defined; periodization of the formation and development of school economic education in Ukraine was carried out. Regulatory documents and educational and methodological support for teaching economics in institutions of general secondary education with economic and other study profiles were analyzed.

Keywords: economic education, specialized training, economic profile, curriculum, program, economy, reformation.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, пов'язані з військово-політичними подіями та пандемією COVID-19, глобалізація міжнародних економічних та фінансових зв'язків, формування інформаційного суспільства, у якому знання і соціальна відповідальність стають головними чинниками життєдіяльності людини як творчого працівника, споживача і члена суспільства, обумовлюють важливість вивчення сучасного стану економічної освіти та її історичного розвитку.

Аналіз останніх джерел. Проведений аналіз наукових напрацювань засвідчує брак фундаментальних системних досліджень економічної освіти, оскільки вітчизняних та зарубіжних дослідників здебільшого цікавила проблема становлення шкільної освіти загалом. Так, дослідженням шкільної освіти та її перебудовою в радянські часи займалися М. Гриценко, О. Завадська, В. Зільберштейн, П. Удовиченко, М. Фоменко та ін. Сучасні українські та російські вчені

(Л. Артемова, Л. Березовська, Е. Днепров, М. Кузьменко, В. Лінник, С. Писарева, О. Сухомлинська, С. Чуйко та ін.) висвітлюють у своїх працях стан, проблеми, особливості шкільної освіти на різних історичних етапах, здійснюють аналіз реформ шкільництва та з'ясовують тенденції його розвитку. Проблема профілізації шкільної освіти в Україні займалися такі науковці, як Н. Аніскіна, Н. Бескова, С. Волянська, Н. Шпак та ін. Але на сучасному етапі в науковій літературі практично не представлені праці щодо історичного розвитку та становлення окремих профілів шкільної освіти. Це, зокрема, стосується й економічного профілю, який натеper є одним із найпривабливіших для українських старшокласників та їхніх батьків.

Метою статті є дослідження історичного розвитку шкільної економічної освіти на території України. Завданнями дослідження є: 1) виокремлення етапів становлення

Заглинська Любов Василівна, кандидат економічних наук, завідувач кафедри економічної теорії Рівненського державного гуманітарного університету

Лукомська Оксана Іванівна, викладач кафедри економічної теорії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

навчання економіки в Україні; 2) характеристика змісту економічних дисциплін в навчальному процесі шкіл на кожному етапі; 3) огляд нормативних документів та навчально-методичного забезпечення викладання економіки в ЗНЗ, що має економічний та інші профілі навчання.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши історію становлення та розвитку освітньої галузі на теренах України протягом останніх двох століть, можемо виділити декілька етапів становлення шкільної економічної освіти. Характерною особливістю першого етапу (XIX – поч. XX ст.) було активне вивчення основ економіки в закладах освіти. Цей період характеризувався бурхливим розвитком економічної науки у світі, становленням економічних шкіл у Європі (класичної, історичної тощо), появою нових економічних течій, напрямів, учень (маржиналізм, критика класичної школи, марксизм, інституціоналізм тощо), що вплинуло на розвиток економічної науки на території України та її опануванню в освітніх установах. Так, у першій половині XIX ст. економіка вивчалася в гімназіях, зокрема, особливу увагу було приділено опануванню політичної економії, вивчення якої було необхідним для навчання в університеті. Але вже в другій половині XIX ст., коли за ініціативою Міністра освіти Російської імперії О. Головіна у 1864 р. було створено два типи семирічних гімназій (класичні, реальні), економічні явища та процеси вивчалися в складі інших дисциплін – математики, історії, географії, статистики [1; с. 2].

За Російської імперії, до якої належала більша частина сучасної України, на початку XX ст. відбулися зміни в шкільній освіті. У 1902 р. після реформ Г. Зенгера було затверджено три типи навчальних закладів – гімназії, реальні та комерційні училища. У гімназіях та реальних училищах основи економіки вивчалися лише в складі інших дисциплін, а в комерційних училищах опанування економічних явищ та процесів відбувалося під час вивчення курсів із бухгалтерії, історії комерції, торгівлі, політичної економії, комерційної географії тощо [1; с.2]. На даному етапі, незважаючи на активний розвиток економічної науки у світі, у ЗНЗ України не відбулося виокремлення економіки серед інших дисциплін.

Другий етап (XX ст.) становлення економічної освіти тривав в Україні, яка на той час входила до складу СРСР, із 1917 р. до початку 90-х рр. XX ст. У цей період основна увага була приділена становленню та реформуванню шкільної освіти залежно від побудови нового соціалістичного суспіль-

ства. У 1917 р. на II Всеукраїнському вчительському з'їзді було прийнято резолюцію про загальну шкільну освіту протягом семи років навчання, а в 1918 р. відбувся I Всеросійський з'їзд працівників освіти, де обговорювалися питання профілізації навчання старшокласників. На початку 20-х років XX ст. уряд України відмовився від такої моделі освіти, натомість запропонував створення семирічних шкіл соціального виховання, випускники яких обов'язково мали закінчити професійну школу. Основи економіки вивчалися поверхово під час опанування політграмоти, історії класової боротьби, географії України, Радянської Конституції, краєзнавства [2, с. 53]. Після доби НЕПу семирічні школи у містах трансформувалися у фабрично-заводські семирічки, у селах – почали набирати сільськогосподарського спрямування. У 1927 р. навчальні програми із суспільствознавства, географії та культурознавства містили відомості з економіки [2, с. 69]. На цьому етапі економіка мала практичний характер, поєднувала риси формальної і матеріальної освіти в контексті підготовки до професійної діяльності з урахуванням місця проживання (місто/село).

У 1934 р. ЦК ВКП(б) та Рада Народних комісарів СРСР прийняла постанову «Про структуру початкової й середньої школи», якою передбачалося запровадження на всій території Радянського Союзу єдиного навчального плану та єдиних навчальних програм, що привело до уніфікації системи освіти та розриву зв'язків між єдиною школою та спеціалізованими ВНЗ. У цей період (30–40 рр. XX ст.) економіка в школах не була запроваджена як окремий предмет, вивчалася в руслі інших дисциплін, таких як економічна географія СРСР та економічна географія капіталістичних країн [4, с. 69]. У 1945–1950 рр. у школах вивчалися питання економіки СРСР, країн народної демократії та капіталістичних країн у повоєнний період, структура народного господарства СРСР, принципи соціального розміщення виробництва тощо під час опанування таких дисциплін, як Конституція СРСР, географія СРСР та УРСР [2, с. 204].

У 1957 р. Академія педагогічних наук РСФСР запропонувала провести експеримент, згідно з яким передбачалося здійснення диференціації за трьома напрямками: фізико-математичним і технічним, біолого-агрономічним, соціально-економічним і гуманітарним. Тут було вперше виокремлено соціально-економічний напрям. Але слід зазначити, що в Україні наприкінці 60-х років XX ст. діяло більше ніж півсотні шкіл із поглибленим вивченням окремих дисциплін, але економіка

як самостійна дисципліна не була запроваджена в навчальний процес, хоча основною структурною частиною дисципліни «суспільствознавство» була політична економія.

Із середини 1980-х до 1991 року відбувається реформування змісту освіти, який відзначався професійною спрямованістю навчання. Вводилися нові навчальні плани й програми, де передбачалося вивчення наукових основ сучасного виробництва в навчальних предметах фізико-математичного і біолого-географічного циклів [6, с. 368]. Вивчення економіки здійснювалося в межах політехнічної освіти. Отже, як бачимо, на цьому етапі становлення економічної освіти не вдалося запровадити в навчальний процес шкіл вивчення економіки як окремої дисципліни, хоча були спроби виокремити соціально-економічний напрям підготовки учнів.

Із 1991 року почався третій етап (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.) становлення економічної освіти. У цей період відбувається розпад Радянського Союзу, розрив народно-господарських зв'язків України, виникає потреба побудови нової (ринкової) моделі економіки. В умовах трансформації економічної системи України та необхідності прискорення соціально-економічного розвитку гостро постає проблема забезпечення високого рівня економічної компетентності молодого покоління. Значну роль для досягнення цієї мети покладено на шкільну економічну освіту, яка потребувала негайної модернізації. Саме тому із середини 90-х років ХХ ст. у школах починають проводити факультативні заняття з економіки, а згодом – уроки з основ економіки та підприємництва. На початку ХХІ ст. в Україні почала зростати кількість учнів, охоплених освітою через профільне навчання у закладах загальної середньої освіти, а найвищий показник вибору учнями мав економічний профіль [5, с. 68]. Виходячи з державних та особистісних потреб, предмет «Основи економіки» із 2001 року включено в інваріантну частину навчального плану ЗНЗ усіх типів та форм власності. Предмет вивчався як протягом одного року (у 10-му класі), так і протягом двох (у 10–11 класах). Програма мала два рівні складності: рівень А розрахований на 35 годин, рівень В – на 70 годин.

Одним із кроків реформування загальної середньої освіти є запровадження профільного навчання в старшій школі, що включало й економічний профіль суспільно-гуманітарного напрямку. Із цією метою відповідно до наказу МОН України від 20.05.2003 р. № 306 розроблено Типові навчальні плани для профільного навчання на III ступені ЗНЗ [7].

Вивчення економіки у 2014–2015 навчальному році у загальноосвітніх навчальних закладах мало такі особливості:

– на рівні стандарту й академічному рівні навчальна дисципліна викладалася в 11-х класах, а її програма була розрахована на 35 годин, що охоплюють години вивчення матеріалу на уроках, включно з тими, які призначені для виконання практичних робіт, та резервний час;

– на профільному рівні навчальний предмет викладався у 10 та 11 класах, програма розрахована на 105 год., із них 90 год. – на вивчення матеріалу на уроках, 10 – на виконання практичних (лабораторних) робіт, та 5 годин резервного часу у кожному класі.

У межах варіативної компоненти змісту освіти пропонувалося вивчення у 10-му класі таких курсів за вибором: «Фінансова грамотність», «Основи споживчих знань», «Основи інтелектуальної власності», «Фінансова математика», «Географічна економіка», «Економічне моделювання та розв'язування економічних задач», «Основи податкових знань».

При організації допрофільного вивчення економіки у 8–9-х класах за рахунок годин варіативної складової навчального плану було рекомендовано вивчати курс економіки за програмою «Основи економіки» (авт. Л. М. Кириленко, Л. П. Крупської, І. М. Пархоменко, І. Є. Тимченко).

Як бачимо, на третьому етапі розвитку економічної освіти спостерігаються позитивні зрушення щодо активізації впровадження економічних дисциплін у ЗНЗ. Проте брак належного рівня викладання та методичного забезпечення не дав очікуваних результатів.

Із березня 2020 року пандемія Covid-19 внесла корективи в діяльність освітньої галузі, що призвело до трансформації всієї системи в онлайн-режим. Натепер немає об'єктивних даних щодо того, як карантин вплинув на навчальні результати здобувачів освіти, бо централізований облік відвідування не проводився, точних даних щодо того, яка частка учнів «випала» з освітнього процесу, немає. На сучасному етапі спостерігаються негативні тенденції впливу дистанційного навчання в освітній сфері, наприклад, такі: недостатньо добре пропрацьований механізм онлайн-навчання; наявність нерівності у доступі до онлайн-освіти (нестача техніки, особливо в сільській місцевості); невиконання частиною вчителів своїх обов'язків – пояснювати матеріал, перевіряти домашні завдання; зниження якості засвоєння навчальних тем, позаяк не всі учні змогли самостійно опрацювати матеріал; скасування планів щодо подальшої освіти в інших містах і країнах. Проте щодо

важливості економічної освіти є певні позитивні прогнози, оскільки молодь виділила необхідність економічної освіти в сучасних умовах, а саме засвоєння навичок та вмій фінансової грамотності (35,3 %) та бізнес-навичок (20,0 %) [8].

Якщо проаналізувати сучасний стан шкільної економічної освіти, то можна помітити, що рівень економічної підготовки українських школярів далекий від належного внаслідок низки факторів. Це і незабезпеченість навчальними програмами курсів за вибором та підручниками й навчальними посібниками, і нестача методичних посібників для вчителів, збірників задач, тестових завдань, економічних практикумів із базових економічних дисциплін та елективних курсів для економічного профілю закладів загальної середньої освіти. Це ставить вчителя перед необхідністю самостійно розробляти програми і методичне забезпечення, що потребує глибоких знань і вмій не лише з економіки, а й із педагогіки та методики викладання економіки. Також вагомими чинниками є скасування ЗНО з економіки, зменшення кількості годин варіативної компоненти.

Як бачимо, попри спроби покращення якості шкільної економічної освіти на поч. ХХІ ст. на сучасному етапі спостерігаються негативні тенденції витіснення економічних дисциплін з освітнього простору, що не забезпечує учням достатній рівень життєвої компетентності у сфері економічних відносин на рівні держави, родини й окремої людини.

Висновки. Для уникнення помилок при розробленні та здійсненні реформ, зокрема в освітній сфері, глибокий аналіз становлення шкільної економічної освіти вкрай важливий. Такий аналіз виявляє позитивні й негативні аспекти формування та організації економічної освіти в країні. Становлення шкільної економічної освіти мало три етапи: перший (ХІХ – поч. ХХ ст.) – вивчення економічних дисциплін («політичної економії», «бухгалтерії», «історії комерції» тощо) у гімназіях та комерційних училищах, що було зумовлено бурхливим розвитком економічної науки у світі; другий (1917 – поч. 90-х рр. ХХ ст.) – вивчення основ економіки у змісті інших навчальних предметів, що було обумовлено особливостями розвитку шкільної освіти СРСР; третій (кін. ХХ – поч. ХХІ ст.) – запровадження в старшій школі ЗНЗ економічного профілю навчання, де вивчення економіки було визначено обов'язковим для профільних та універсальних ЗНЗ.

Найближчим часом очікуване поширення нанотехнологій прогнозує докорінну трансформацію всіх виробничих і господарських процесів та появу нового економічного способу життя та наноекономіки. Тому важливість економічної освіти виходить далеко за мету покращення розуміння основних принципів попиту та пропозиції і функціонування економіки нашої країни. Економіка – це дослідження того, як люди роблять правильний вибір в управлінні власними дефіцитними ресурсами, такими як час і гроші. А економічна освіта є необхідним інтелектуальним ресурсом не тільки для розуміння, а і для подальшого розвитку ринкової економіки України.

Незважаючи на те, що у сфері освіти постійно відбуваються певні зміни, на жаль, вони не забезпечують підвищення якості шкільної економічної освіти. Саме тому перспективами подальших досліджень з указаної проблеми є аналіз причин занепаду економічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах, подальше вдосконалення педагогічних технологій та формування конкурентоздатної системи економічної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Г. В. Реальні училища – новий тип навчальних закладів у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Г. В. Бондаренко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eprints.zu.edu.ua/2122/1/1.pdf>
2. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / за ред. С. А. Литвинова. – К. : Радянська школа, 1966. – 260 с.
3. Економіка. Програми для профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Програми спекурсів і факультативів. 10–11 класи. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2003.
4. Завадська О. Я. Школи України в період перебування системи народної освіти / О. Я. Завадська. – К. : Радянська школа, 1964. – 164 с.
5. Книга вчителя економіки: Довідково-методичне видання / [упоряд. Н. В. Бескова, В. М. Проценко]. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 256 с.
6. Любар О. О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – К. : Знання, 2006. – 447 с.
7. Наказ МОН України № 306 від 20 травня 2003 року «Про затвердження Типових навчальних планів для організації профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ua>doc/files/news/29/2943/MON_306_plan.doc.
8. <https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/covid%20impact/youth-COVID-19.pdf>

Цитувати: Заглинська Л. В., Лукомська О. І. Генезис та сучасні проблеми економічної освіти в Україні / Л. В. Заглинська, О. І. Лукомська // Постметодика. – 2022. – № 1–2. – С. 49–52.

© Л. Заглинська, О. Лукомська. Стаття надійшла в редакцію 20.10.2022 ■